

УДК 94 (497.2) «1941/1943»
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-3-4-79-84

ШПАК Маріанна Олександрівна,
аспірантка кафедри всесвітньої
історії та міжнародних відносин
Запорізького національного
університету,
e-mail: rusalkamari4ka@gmail.com

ДИСКУСІЙНЕ ПИТАННЯ ЩОДО РОЛІ УРЯДУ БОЛГАРІЇ У ПОРЯТУНКУ ЄВРЕЇВ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. У ХХІ ст. аналіз події явища Голокосту став набувати нових сенсів та висновків. Але процес переосмислення наслідків злочинів проти людства в період Другої світової війни в різних державах проходить по різному, і це, в свою чергу, не дає можливості сформуванню єдиного уніфікованого бачення картини жертв та виконавців Шоа.

На сьогодні Болгарія є прикладом «поля бою», де дискусії, неупереджені погляди й історичні батли, щодо формування поняття «Голокосту», вже багато років не приносять якісних змін.

Ключові слова: Голокост, закон «Закон про захист нації», Тресторонній пакт, «остаточне вирішення єврейського питання», Комісаріат з єврейських питань, депортація, Фракія, Вардарська Македонія, Біломор'я.

Постановка проблеми. Друга світова війна породила чимало явищ, які за масштабністю й наслідками сягнули не просто географічних широт і кількості жертв, а сформували радикальну зміну цінностей та запустили незворотній хід постійних дискусій й ревізії минулого для всіх наступних поколінь.

Ні для кого не таємниця, що в процесі аналізу всесвітньої історії ХХ ст. та під час пояснення фахівцями феномену злочинів, які були скоєні проти людства, тема Голокосту вже майже сто років не перестає бути тематично актуальною. Розуміння Шоа дає не просто поглиблене осягнення трагедії Другої світової, а й пояснює сучасні перманентні прояви нетолерантного відношення до представників національних меншин у багатьох країнах світу.

На сьогодні історія Голокосту поступово входить до переосмислення й формування політики пам'яті народів, незважаючи на те, що ламати стереотипи та формувати конструктивні образи серед населення все ще складно. У більшості держав суперечності з приводу наслідків Катастрофи виникають там, де спеціалісти повністю не змогли подолати радянські шаблони й постулати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з країн, у якій не вщухають дебати з приводу подій Шоа, є Болгарія. Так, в цьому році болгарське суспільство відзначає 75 річницю з Дня порятунку євреїв від моменту їх депортації до таборів смерті. Дійсно, героїчна боротьба населення вражає своїми масштабами й стійкістю. Пізніше, за масові виступи у Болгарії проти вбивств євреїв та порятунків від смерті 50 тисяч жертв, за державою на довгі роки закріпилося звання країни «без антисемітизму».

В історичній науці ці події мають спірні аспекти, адже крім порятунку болгарську владу звинувачують у депортації євреїв до таборів смерті із новоприєднаних територій Вардарської Македонії, Фракії й Біломор'я. Останніми науковими доробками, які присвячені аналізу процесу та ролі відповідальних у здійсненні Голокосту в Болгарії, є праці С. Ташева «Българската администрация във Вардарска Македония през 1941-1944 г. и съдбата на єврейското население», «Холокостът във Вардарска Македония и Беломорието през 1943 г. и неговото съвременно измерение» (2012); Р. Аврамова «Спасение и падение» (2012) і «Четейки архивите на депортацията» (2013); Щ. Трьобста «Спасение, депортиране или Холокост?» (2012) та S. Suñedýlis, Љ. Liekis «The Combined Legacies of the “Jewish Question” and the “Macedonian Question”», тощо.

Мета. У зв'язку із урочистостями, які щороку нагадують болгарському суспільству про нескореність, і демонструють всьому світу приклад сили народу в єдності, варто згадати про передумови й причини, за якими вимогами Німеччини було сплановано й частково реалізовано депортацію євреїв для знищення.

Виклад основного матеріалу. Зближення болгарської держави з нацистською Німеччиною розпочалося тоді, коли 7 серпня 1940 р., завдяки А. Гітлеру, Болгарія отримала від Румунії територію Південної Добруджі. Наслідком цього стало те, що 24 грудня 1940 р.

уряд країни взяв курс на антисемітські заходи проти місцевого єврейського населення, які були продубльовані з Нюрнберзьких расових законів Третього Рейху. У новому законі «Закон про захист нації» для юдеїв були прописані нові норми й правила, що обмежували їх спосіб життя, громадянські та політичні свободи [1].

Але не зважаючи на такі рішучі дії та зміни, протягом 1940-го р. болгарське керівництво не погоджувалося на офіційний союз із Німеччиною. Приводом до підписання угоди стали військові дії нацистів на румуно-болгарському кордоні та оголошення німецькою владою війни сусідній Греції. А 1 березня 1941 р. Б. Філов, прем'єр-міністр Болгарії, підписав угоду про приєднання країни до «Осі Рим-Берлін-Токіо» [2, 7].

Існує думка, що включення Болгарії до союзу відбулося після того, як німецькі війська вже перетнули кордони держави. Таким чином, підписання документа – це своєрідний тиск на країну та порушення її міжнародного права.

Тим не менше, це не завадило болгарським військам за спеціальною телеграмою № 244 від Й. Ріббентропа 19 квітня 1941 р. вступити на територію Вардарської Македонії та Фракії, а 24 квітня підписати Договір Клодіус-Попова про приєднання до Болгарії відповідного Егейського регіону [3].

Згідно з положеннями міжнародного погодження Німеччина мала вирішити остаточний статус цих земель тільки після завершення війни. У той же час нацистська влада залишала за собою право утримувати свої війська в Македонії.

Зважаючи на подальший поворот подій й депортацію євреїв з регіону, лишається спірним питання щодо приналежності права на тимчасове управління Вардарською і Егейською Македонією, Фракією й Біломор'ям. Йдеться про те, кому були суверенні ці землі: Болгарії чи Німеччині, а також хто мав керівну роль в адмініструванні, в розпорядженні природними багатствами й збору та організації юдеїв для виселення до таборів смерті в Польщу [4].

20 січня 1942 р. у берлінському передмісті Ванзеї відбулася конференція для нацистського керівництва, на якій було обговорено засади щодо «остаточного вирішення єврейського питання» у таборах смерті на східних територіях Третього Рейху. За протоколом конференції з Болгарії необхідно було виселити 48 тис. юдеїв [5, 48].

У болгарській державі до цього часу вже діяли антисемітські утиски, а після рішення у Ванзеї практика антигуманних заходів продовжилася. 29 серпня 1942 р. в країні було створено Комісаріат з єврейських питань (КЕВ) на чолі з О. Білевом – лідером місцевої антисемітської організації «Ратник». Він одразу створив контору на колишній паперовій фабриці, відібраний у єврейського підприємця за законом «Закон про захист нації», та найняв обслуговуючим персоналом антисемітських активістів. З 1942 р. КЕВ координував всі питання, пов'язані з євреями: їх зайнятість, виселення у окремі райони Болгарії, розповсюдження правил носіння знаків – «жовтих зірок», керування судами по відчуженню єврейської власності, та ін. [5, 54].

10 грудня 1942 р. А. Ейхман, оберштурмбаннфюрер СС, який був відповідальний за «остаточне вирішення» єврейського питання, для реалізації виселення юдеїв з Болгарії надіслав до Софії свого замісника Т. Деннекера. У перші ж дні лютого О. Білев видав делегатам Комісаріату нових територій інструкції для підготовки до майбутніх операцій [6].

А 4 лютого 1943 р. О. Білев надіслав міністру внутрішніх справ та охорони здоров'я П. Габровському звіт про план виселення євреїв Македонії, Фракії й Біломор'я, який ще раніше Т. Деннекер окреслював міністру. В ньому йшлося про плани й умови депортації євреїв з цих регіонів. Наголошувалося, що Третій Рейх готовий співпрацювати із союзниками для повного розв'язання «єврейського питання», і прийняти на свої східні території євреїв Македонії, Фракії та Біломор'я, а також «небажаних» юдеїв зі «старих кордонів» Болгарського королівства (про болгарських юдеїв О. Білев наголошував кілька разів). Лише не дозволялося мобілізувати євреїв із турецького чи грецького прикордоння, адже в цьому випадку для них не було передбачено відповідних залізничних станцій для відправлення. Виселення необхідно було починати на початку березня, де кількість депортованих за місяць повинна сягала б від 10 до 20 тис. осіб. Збір населення в тимчасові табори для євреїв й доставка їх до визначених станцій покладалася на Комісаріат з єврейських питань. Євреї, які підлягали передачі німецькій владі, автоматично позбувалися болгарського громадянства [7, 8].

Більшість організаційних заходів депортації євреїв: складання списків єврейських родин, пошук коштів для утримання жертв до моменту їх виселення, конфіскація майна затриманих євреїв, вибір місць для тимчасових таборів, організація транспорту для перевезення населення до пунктів збору й до Третього Рейху та ін., поклалися на болгарський КЕВ.

В середині лютого О. Білев надав адміністрації розпорядження про дотримання вказаної кількості представників єврейського населення, що підлягало депортації, й про створення тимчасових таборів для них у болгарських містах Радомир, Дупніца та Горна Джумая [7, 12]. 22 лютого між О. Білевым та Т. Деннекером було підписано Договір про депортацію 20 тисяч євреїв в східні німецькі області. Кількість жертв, які мали подати визначені населені пункти, розподілялася за таким принципом: із м. Скоп'є – 5 тис., м. Бітоля – 3 тис., м. Піроту – 2 тис., м. Горної Джумаї – 3 тис., м. Дупніци – 3 тис., м. Радомиру – 4 тис. осіб.

За умовами договору крайній термін відправлення останніх євреїв мав відбутися до 15 квітня 1943 р. А до того, в процесі депортації, на болгар покладалася відповідальність за підготовку картотеки потенційних жертв, забезпечення їх продовольством, витратами за транспорт від вихідних станцій до місця призначення та ін.

Проте деякі попередньо обговорені умови лишалися без рішення, тому що болгарська влада відмовилася від євреїв, що позбавлені громадянства. Невирішеними залишалися й питання з приводу військових (німецьких чи болгарських), які будуть охороняти й супроводжувати вагони потягів до Польщі. В документі вказано, що одна німецька охоронна команда буде точно присутньою на вихідній станції. Власне, після Договору Клодіуса-Попова (про роль болгарської адміністрації на «нових землях» Македонії, Фракії й Біломор'я), у Договорі пункт про депортацію є ще одним каменем спотикання, коли йдеться про пошук відповідальних у Болгарії за депортацію євреїв з Егейського регіону до таборів смерті [8].

2 березня 1943 року Радою Міністрів Болгарії було проведено засідання, на якому йшлося про заходи щодо «остаточного вирішення єврейського питання». У секретному Протоколі № 32 зазначалися внесені рішення про депортацію. Так, у Постанові під № 113/32 зазначалася низка заходів, які необхідно було терміново втілити. Найперше акцент робився на правильній розстановки кадрів, які би виконували накази щодо збору юдеїв до тимчасових таборів їхнього перебування. Згідно болгарського Закону про громадянську мобілізацію, було вирішено, що для реалізації вчасної депортації євреїв до 31 травня 1943 р. необхідно було мобілізувати їх до міст збору: постійних і тимчасових, без різниці на приналежність до статі чиновників та службовців КЕВ [7, 23].

Наступним кроком стала Постанова № 114: розпорядження від Головної дирекції залізних доріг (КДЗД) перевезень з приводу подачі потягів й безкоштовного перевезення євреїв Македонії, Біломор'я та із «старих кордонів» Болгарії до місць, куди наказує Комісарство з єврейських питань [7, 27].

Постановою № 115 вирішувалися питання щодо реквізиції приватних будівель й приміщень євреїв, які після депортації їх господарів переходили на користь держави шляхом оброблення рішень районних конфіскаційних комісій [7, 29]. Одним із головних питань стало скасування громадянства болгарських євреїв. Згідно постанови № 116 підданства збувалися усі, хто мав єврейське походження та підлягав виселенню. З моменту утвердження рішення влада знімала із себе всі повноваження захисту чи претензій до осіб без громадянства [7, 30]. Аби забезпечити охорону майна, вилученого у євреїв за постановою № 117, коли розпочалася депортація юдеїв, мобілізовані у міста службовці КЕВ мали залишатися на місцях та наглядати за нерухомістю. Охоронцям майна необхідно було сплатити винагороду з фонду «Єврейських общин», яким завідувало Комісаріат з єврейських питань [7, 33]. За постановою № 126 всі інші речі та майно, крім нерухомості, мали бути продані Комісаріатом з єврейських питань, а суми перераховані на особовий рахунок євреїв-господарів. Якщо ж такі особи були не відомі, то кошти йшли у фонд «Єврейських общин». Власне, постанова № 126 копіювала заходи, які були передбачені та вжиті згідно із законодавством «Закону про захист нації» [7, 35].

5 березня 1943 р. було видано ще один секретний Протокол № 34. У постанові № 29 йшлося про те, що на основі ст. 1 Закону про відповідальність Ради Міністрів щодо заходів вирішення «єврейського питання» та пов'язаних з цим проблем, необхідно було

дотримуватися політики звільнення євреїв, які підлягали залученню до єврейських трудових груп чи мобілізації з державних, муніципальних, установ або приватних підприємств [7, 39].

Згідно до цього положення, у звіті О. Білева до міністра внутрішніх справ і народного здоров'я П. Габровського було також вказано, що євреї Біломор'я, Македонії і старих кордонів Болгарії, незважаючи на місця призначення їх остаточної локації, мають бути виселені разом з усіма членами родини. Відповідно комісар просив П. Габровського звернутися до Ради Міністрів з питаннями про дозвіл на звільнення всіх осіб, яких комісія призначила на виселення, адже це сприятиме успішній депортації євреїв.

У відповідь на прохання міністр внутрішніх справ і народного здоров'я видав постанову, у якій прописувалося погодження про звільнення і мобілізацію євреїв з їх родинами. Крім цього, за ст. 1 Закону про відповідальність Ради Міністрів щодо заходів вирішення «єврейського питання» та пов'язаних з цим проблем, було вирішено надати повноваження комісару КЕВ на виселення за межі Болгарії 20 тис. осіб, що відповідало попереднім домовленостям з німецькою стороною.

Після підготовки О. Білевом розпоряджень з приводу локацій для розміщення тимчасових таборів потенційних жертв, складання списків єврейського населення та забезпечення транспортом для доставки євреїв у табори смерті у Польщі, механізм депортації був запущений в дію [7, 40].

Перші мобілізації юдеїв розпочалися на території Західної Фракії (Драма, Кавала, Серес, Гюмюрджина, Ксанті, Демір-Хісар). 4 березня 1943 р. фракійських євреїв було відправлено спочатку до тимчасового табору у м. Скоп'є, а потім через портове м. Лом 18 й 19 березня баржами по Дунаю вивезено до табору смерті Треблінка. В ніч з 10 на 11 березня завершилися ізоляція євреїв з македонських міст Скоп'є, Бітоли й Штипу. З 22 по 29 березня жертви повторили долю попередніх, і також були відправлені в Польщу на знищення [9].

Висновок. За короткий термін перша частина німецько-болгарського плану на початок весни 1943 р. була здійснена: загальна кількість депортованих та вбитих жертв із Фракії, Вардарської й Егейської Македонії становила 11 тисяч 343 особи.

Невирішеним залишилося «єврейське питання» в межах самої Болгарії. Незважаючи на кропітку підготовку О. Білева, його соратників й уряду, 9 березня 1943 р. проти дискримінації місцевих юдеїв та порушення їх прав в м. Софії піднялися протести етнічного населення. Власне, завдяки діяльності болгарських активістів, дата 9 березня увійшла в історію держави як День порятунку 50 тис. євреїв від тотального винищення та заміну депортації на виправні роботи в провінціях Болгарського королівства.

Сучасний формат заходів, які присвячуються подіям 9 березня 1943 р., мають стандартні жести від влади та суспільства, де робиться акцент на прикладах героїчних вчинків болгар, що суперечили владі, і таким чином змогли врятувати євреїв від смерті. Також вшановується пам'ять всіх загиблих в роки Голокосту і відбувається покладання квітів біля бюстів та меморіальних дошок, присвячених своїм героям. Щоправда, одне до цього часу лишається незмінним – більшість населення Болгарії не сприймає жодної критики чи заяв, що пов'язані із звинуваченням болгарської влади в організації у 1943 р. депортації юдеїв Фракії, Біломор'я та Македонії. Окремими випадками можна лише назвати виступи деяких президентів Болгарії, які публічно прохали вибачення за неврятованих (проте без причетності до депортації) євреїв Егейського регіону.

Звісно, існує чимало суперечливих історичних моментів, які стосуються відповідальності та домовленостей німецької й болгарської сторін про знищення 11 тис. 343 євреїв з Егейського регіону. Але на противагу цьому, є також низка архівних документів, які демонструють антисемітську діяльність болгарської адміністрації і поступові кроки у «остаточному вирішенні єврейського питання». З кожним роком конфлікт пам'яті історії Голокосту Болгарії зростає, а питання про право держави на відзначення національного свята 9 березня лишається відкритим.

Список використаної літератури:

1. България и втората световна война (1939-1945 г.) [Електронен ресурс] – Режим за достъп до ресурси: <http://archives.bg/wars/ww2>
2. Ташев С. Холокостът във Вардарска Македония и Беломорието през 1943 г. и неговото съвременно измерение / Спас Ташев. – София, 2012

3. Холокостът и спасяването на българските евреи. България – своенравният съюзник на III Райх [Електронен ресурс] – Режим за достъп до ресурси: http://avdesigngroup.org/shalom/category8_bg.htm
4. Лекция за международно-правния статус на Вардарска Македония и Беломорието през 1941-1944 г. [Електронен ресурс] – Режим за достъп до ресурси: <http://www.eurochicago.com/2013/01/lektsiya-za-mezhdunarodno-pravniya-status-na-vardarska-makedoniya-i-belomoriето-prez-1941-1944-g/>
5. Bar Zohar M. Beyond Hitler's grasp / Michael Bar Zohar. – 1998 p.
6. Тодоров Ц. Крежкостта на доброто – Част 1 [Електронен ресурс] / Цветан Тодоров – Режим за достъп до ресурси: <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1989-1>
7. Гринбергъ Н. Документи / Натанъ Гринбергъ. – София: Централната консистория еврейтъ въ България, 1945. – 200 с.
8. Силата на гражданското общество: съдбата на българските евреи [Електронен ресурс] – Режим за достъп до ресурси: <http://archive.is/mT54b#selection-4567.1-4585.164>
9. Яд Вашем. Мемориалният комплекс истории Холокоста. Судьба евреев в Европе. Уничтожение евреев Балкан и Словакии [Электронный ресурс] – Режим доступа к ресурсу: http://www.yadvashem.org/yv/ru/holocaust/about/chapter_9/balkans.asp

References

1. *Bulgaria i Vtorata svetovna vojna (1939-1945 g.) (Bulgaria and the Second World War (1939-1945))*. Retrieved from <http://archives.bg/wars/ww2> (In Bg.)
2. Tashev, S. (2012). *Holokostat vav Vardarska Makedonia i Belomoriето prez 1943 g. i negovoto savremenno izmerenie (Holocaust in Vardar Macedonia and the Aegean in 1943 and modern dimension)*. Sofia (In Bg.)
3. *Holokostat i spasyavaneto na balgarskite evrei. Bulgaria – svoenravniyat sayuznik na III Rayh (The Holocaust and the rescue of the Bulgarian Jews. Bulgaria - the paramilitary ally of the Third Reich)*. (2011). Retrieved from http://avdesigngroup.org/shalom/category8_bg.htm (In Bg.)
4. *Lektsia za mezhdunarodno-pravniya status na Vardarska Makedonia i Belomoriето prez 1941-1944 g. (Lecture on the international legal status of Vardar Macedonia and the Bilomoria in 1941-1944.)*. (2013). Retrieved from <http://www.eurochicago.com/2013/01/lektsiya-za-mezhdunarodno-pravniya-status-na-vardarska-makedoniya-i-belomoriето-prez-1941-1944-g/> (In Bg.)
5. Bar Zohar, M. (1998). *Beyond Hitler's grasp* (In Eng.)
6. Todorov, Ts. (2013) *Krehkostta na dobroto – Chast 1 (The Fragility of Goodness - Part 1.)*. Retrieved from <http://www.librev.com/index.php/2013-03-30-08-56-39/discussion/bulgaria/1989-1> (In Bg.)
7. Grinberg, N. (1945). *Dokumenti (Documents)*. Sofia, The Central Consistory of Jews in Bulgaria (In Bg.)
8. *Silata na grazhdanskoto obshchestvo: sadbata na balgarskite evrei (The power of civil society: the fate of the Bulgarian Jews)*. (2014). Retrieved from <http://archive.is/mT54b#selection-4567.1-4585.164> (In Bg.)
9. Yad Vashem. Memorial complex of the history of the Holocaust. *Sud'ba evreev v Evrope. Unichtozhenie evreev Balkan i Slovaki (The fate of the Jews in Europe. Destruction of the Jews of the Balkans and Slovakia)*. Retrieved from http://www.yadvashem.org/yv/ru/holocaust/about/chapter_9/balkans.asp (in Russ.)

SHPAK Marianna, PhD student of Zaporizhzhya National University, Department World History and International Relations,

e-mail: rusalkamari4ka@gmail.com

DISCUSSION QUESTION ON THE ROLE OF THE BULGARIAN GOVERNMENT IN SAVING JEWS DURING THE SECOND WORLD WAR

Abstract. Introduction. *The Second World War gave rise to many phenomena that, according to scale and effects, reached not only the geographical latitudes and the number of victims, but also formed a radical change in values and triggered the irreversible course of ongoing discussions and revisions of the past for all future generations. During the analysis of world history of the XX century, while experts explain the phenomenon of the crimes that were committed against humanity, the Holocaust theme is relevant for almost a hundred years. The Shoah gives an in-depth understanding of the tragedy of the Second World explains the contemporary periodic manifestations of intolerant attitudes towards representatives of national minorities in many countries of the world. Today, the events of the Holocaust are gradually becoming a new reflection and formation the policy of the memory of nations. However, breaking stereotypes and building constructive images among the society is still difficult. In most states, contradictions about the consequences of the Shoah arise where the specialists were unable to destroy the Soviet templates.*

Purpose. *This year, Bulgarian society celebrates 75 years since the Day of rescue of Jews, when they tried to deport to the death camps. The heroic struggle of the Bulgarian people was impressive in its scale. During mass demonstrations in Bulgaria against killing Jews and salvation from the death of 50 thousand victims, the state for a long period entrenched the title of “state without anti-Semitism”. In historical science, these events have controversial aspects, because in addition to saving Bulgarian authorities are accused of the deportation of Jews to the death camps from the newly affiliated territories of Vardar Macedonia, Thrace and Bilomoria. Therefore, in this regard, it is worth mentioning the preconditions and reasons for those events, and on what requirements of Germany planned and partially implemented the deportation of Jews for destruction.*

Methods. *In the process of research, I followed the chronological method. Because through gradual*

reconstruction of the past in a scientific research, I outlined the gradual course of events, which preceded the signing and execution of the decision to deport the Jews of Bulgaria. In addition, logical, synchronous and dichroic methods used to help display the articles of the event, which characterize the phenomena of the Second World War not only in Bulgaria, but also in the countries that surround this state and are in the circle of interests. In order to show the Holocaust as deeply as possible, I also used the statistical method through which I expressed the number of victims that were subject to deportation in quantitative terms.

Results. *As follows, the article is outlined major events, treaties, records and protocols, which demonstrate the involvement of the Bulgarian government in plans for the deportation of Jews in Bulgaria. The study contains a number of sources that illustrate the wording of the authorities regarding discriminatory measures for the Jewish people.*

Originality. *In Bulgaria, often the focus is on the Salvation of the Jewish people during the Second World War. However, scientific evidence of involvement in a crime is less frequently used. Moreover, society is trying not to mention the documents of orders and treaties that dealt with deportation. In the article, I tried to portray all the events and intentions about the deportation of Jews of Bulgaria within its new borders, which formed in 1941.*

Conclusion. *Today in Bulgaria, many controversial historical moments relate to the responsibility and arrangements of the German and Bulgarian forces to destroy 11,343 Jews from the Aegean region. In contrast, there is also a series of archival documents showing the anti-Semitic activities of the Bulgarian administration and the gradual steps in “The final solution to the Jewish question”. Every year, the conflict of national memory of the Holocaust is increasing in Bulgaria, and the question of the right of the state to celebrate the national holiday of 9 March as the day of salvation of Jews is open.*

I see my further task of studying documents and oral history that will help resolve the debate over whether the Holocaust was in the Bulgarian lands.

Key words: *the Holocaust, the Law on the Protection of the Nation, the Tripartite Pact, the “Final Solving of the Jewish Question”, the Jewish Commissariat, the deportation, Thrace, Vardar Macedonia, the White Sea.*

*Одержано редакцією 17.10.2018
Прийнято до публікації 15.11.2018*

